

'הטובל פעמיים הרי זה מגונה' בזמן הזה

הקדמה

האמנם מדובר במקוה שמימיו מצומצמים?
ריב"ש: החשש בטבילה פעמיים - שנראה כיורד להקר
טעמו של הרמב"ם לפי ההקשר בדבריו
פירוש דברי כלה רבתי 'דילמא דייב על אינשי'
האם הטעם שייך בימינו?
גירסאות אחרות במסכת כלה
גנות ניכרת בטבילה פעמיים
זלזול בטבילה הראשונה
נפקא מינה בטבילה להר הבית
מסקנה

הקדמה

ב'המעין' גיל' 227 (נט, א; תשרי תשע"ט) פורסם לראשונה קונטרס מעזבונו של הגר"ש דבליצקי זצ"ל בעניין הלכות והנהגות בית המרחץ (עמ' 6 ואילך). בעמ' 14 בפרק ט' ב'דינא דהטובל ב' פעמים הרי זה מגונה בזה"ז' מקשה הרב דבליצקי על המנהג לטבול כמה פעמים ממה שנאמר שהטובל פעמיים הרי זה מגונה (תוספתא מקוואות ה, יד; דרך ארץ רבה י, ח; כלה רבתי פרק י).

אמנם לכאורה אין כל מקום לקושיה, על פי מה שנפסק להלכה בשולחן ערוך (יו"ד ס"י רא סע' סב) בהתבסס על דברי הרא"ש (הלכות מקוואות סימן כא; וכן הוא ברבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נתיב כו חלק ה) שהתוספתא עוסקת במקרה מסוים מאוד - במקוה מצומצם שאין בו אלא ארבעים סאה בדיוק. אם טבל במקוה שכמות המים שבו בדיוק ארבעים סאה קיים חשש שבעקבות הטבילה הראשונה כבר לא יהיו מספיק מים במקוה בשיעור הדרוש, ובמקרה שהוא לא טבל כראוי בטבילה הראשונה הוא לא נטהר כלל משום שהטבילה השנייה הייתה במקוה חסר. אדם המתכוון לטבול שתי טבילות עלול לסמוך בעיקר על טבילתו האחרונה, ואם הוא לא טבל כראוי בטבילתו הראשונה הרי שטבילתו השנייה היא במקוה חסר והוא נשאר בטומאתו. לכן קבעו חז"ל שאין לטבול פעמיים. עד כאן הסבר דעת הרא"ש. אמנם מציאות כזו, שאדם טובל במקוה מצומצם של ארבעים סאה בדיוק, היא מציאות מאוד נדירה. בדרך כלל הטבילה מתבצעת במקוה עם הרבה יותר מים מאשר השיעור המינימלי הדרוש, ואין כל בעיה לפי זה להוסיף עוד טבילות.

האמנם מדובר במקוה שמימיו מצומצמים?

אכן, יש מקום לפקפק על פירושו של הרא"ש, מאחר שעצם העמדת התוספתא כעוסקת דווקא במקוה מצומצם זה דוחק מאוד גדול. ובאמת, מראשונים אחרים המביאים את דברי התוספתא בלי לציין שהמדובר במקוה מצומצם ברור שמדובר לדעתם במקוה רגיל. כך יש לבאר בדעת הר"ש על המשנה במקוואות (ז, ו), כך נראה מלשון הרוקח בסוף סימן שעב, וכך הם פשוטות דברי הרמב"ם בהלכות מקוואות (א, ט) כפי שכותב בדעתו הריב"ש בתשובה (סימן רצג, ומביאו הבית יוסף סי' רא על סע' סב בשו"ע, ומפנה לדבריו גם הש"ך סי' קצח ס"ק לט; ושלא כמו שכותב הבית יוסף בסימן קצח אות כט בדעת הרמב"ם).

גם לדעת האור זרוע (חלק א הלכות מקוואות סימן שלז) המדובר במקוה רגיל, אלא שהוא מבאר את העניין באופן שונה לגמרי: לדעתו המדובר בטובל לחצאין, שטבל חצי מגופו, ולאחר מכן את חציו השני. ובאמת במקרה כזה לא עלתה לו טבילה כלל, אלא שאגב הלשון האמורה בדינים האחרים בתוספתא 'הרי זה מגונה' אף על מקרה זה נאמרה לשון זו.

ריב"ש: החשש בטבילה פעמיים - שנראה כיורד להקר

בביאור דעת הרמב"ם על הסיבה לאסור טבילה פעמיים כותב הריב"ש, שאדם הרואה את הטובל יורד לטבול פעמיים עלול לחשוב שהוא אינו נכנס למים לשם טבילה אלא רק בשביל להתקרר, ואם לאחר מכן הוא יגע בתרומה וקדשים עלולים לחשוב שאין צורך בכוונה עבור הטבילה לשם אכילת תרומה וקדשים - ועל כן לא ראוי שאדם יעשה כן.

כמובן שלפי זה הדברים אינם נוגעים בטבילת אשה לטהרה לבעלה, שלעניין זה הרמב"ם סובר שאין צורך בכוונה (מקוואות א, ה; וכפסק השו"ע יו"ד סי' קצח סע' מח). גם לעניין טבילת בעל קרי לעלייה להר הבית פשוטות הדברים היא שאין צורך בכוונה, כפי שעולה מדברי הגמרא ביומא (ל, ב) וכפי שכתב הגרש"ז אויערבאך (מנחת שלמה ב-ג סימן נח אות ג). על אחת כמה וכמה, שלעניין טבילת עזרא אין צורך בכוונה. וממילא דין זה אינו נוהג בימינו.

טעמו של הרמב"ם לפי ההקשר בדבריו

הבנת הריב"ש בדעת הרמב"ם מבוססת על הקשר דבריו - הדין על טבילה פעמיים מובא סמוך אחרי דין הצורך בכוונה לתרומה וקדשים. גם הבית יוסף, המבין את דברי הרמב"ם שהם כדברי הרא"ש הנ"ל, לומד זאת מהקשר הדברים ברמב"ם - מכך

שבאותה הלכה הוא מזכיר את הדין שהטובל פעמיים הרי זה מגונה ומיד לאחר מכן שהאומר לחברו 'כבוש ידך עלי במקוה' הרי זה מגונה. הדין האחרון מופיע בהלכות דרך ארץ רבה (י, ח), שם מוסיף עליו רבי יהודה 'במה דברים אמורים במים המועטים, אבל במים מרובין הרי זה משתבח', כלומר שבמקווה מצומצם יש חשש שיחסרו מימיו אם יקפצו אליו או יכבשו יד על הטובל בו, אולם במקוה עם הרבה מים טוב שחברו יודא שהוא טבל עם כל הגוף בתוך המים.

הנחת היסוד של הבית יוסף היא כי דברי רבי יהודה מוסכמים להלכה. כך גם אנו מוצאים שאומר רבי יהושע בן לוי בגמרא בעירובין (פב, א) שבכל מקום בו אומר ר' יהודה במשנתנו 'אימתא' או 'במה' הוא בא לפרש. אמנם רבי יוחנן שם חולק וסובר שכאשר רבי יהודה אומר 'במה' הוא לא בא לפרש אלא לחלוק. אף בדעת ריב"ל יש לומר, כי דווקא כאשר הוא נקט לשון כזו 'במשנתנו' הוא בא לפרש, אך בחיבורים חיצוניים כמו במסכת דרך ארץ רבה רבי יהודה אכן בא לחלוק.

ובאמת, בתוספתא שלפנינו (מקוואות ה, יד) מובאים שני הדינים הנזכרים בלי אזכור החלוקה בין מים מרובים למים מועטים, ושם רבי יהודה חולק ואומר שאדרבה, אפשר לכבוש את ידו עליו ואין בכך כל בעיה: 'אומר אדם לחברו כבוש ידך עלי במקוה הרי זה מגונה. רבי יהודה אומר: כבוש ידך עליו עד שתצא נפשו'. על פי הדברים הללו בהכרח יש לומר כי הרמב"ם אינו מקבל את דברי רבי יהודה להלכה, וממילא הוא אינו מחלק בין מים מרובים למים מועטים.

מדוע אין לאדם לכבוש ידו על חברו בשעת הטבילה? לכאורה נראה, כי ישנה סיבה פשוטה בגללה אין לאדם לכבוש את ידו על ראשו של חברו הטובל - והיא הסכנה. אם הטובל בלע מים או פסק מלנשום הוא מוכרח להוציא את ראשו מהמים מהר, ולא כדאי שיהיה מי שיפריע לו בזה. לפי הבנה זו ברור מדוע לא כדאי לאדם לבקש מחברו לכבוש עליו את ידו בשעת הטבילה, ומדוע בקשה זו היא דבר מגונה אך לא איסור ממש.

חשש זה הקיים בדעת תנא קמא כבר נרמז בדברי רבי יהודה, האומר שיכבוש את ידו "עד שתצא נפשו", כמובן שזו לשון גוזמא שכוונתה שלדעתו אין לחשוש לסכנה במקרה זה, בניגוד לת"ק. ובאמת, טעם זה הוא הטעם המופיע בדרך ארץ רבה בדברי תנא קמא שם: 'האומר [=כבוש ידך עליי] אין יוצא משם כשהוא שלם'. והיינו שהוא מסתכן. כך גם מבואר במסכת כלה רבתי (פרק עשירי ד"ה ברייתא ובכל מקום) לגבי ההלכה השנויה יחד עם ההלכות הללו בתוספתא שהקופץ למקוה הוא מגונה: 'ולא יניח רגלו על שפת האמבט ויהא קופץ בתוכו מפני שהוא דרך המיתה'.

פירוש דברי כלה רבתי 'דילמא דייב על אינשי'

בכלה רבתי שם מובא פירוש אחר לכך שהטבילה פעמיים היא דבר מגונה (וכפי

שמביא הרב שריה דבליצקי (שם): 'דילמא דייב על אינשי ולא חזי ליה'. והיינו, שעלולים להיות מים שיותזו בטעות על אנשים כאשר הוא לא יראה אותם, והם לא יהיו מוכנים לכך שהוא טובל פעם נוספת, ותיגרם להם אי נעימות (על פי פירוש הרב חיים קנייבסקי לכלה רבתי). טעם זה כמובן לא שייך דווקא למקוה מצומצם, וייתכן לבאר כך אף את דעת הרמב"ם.

האם הטעם שייך בימינו?

לכאורה נראה לומר שהטעם המופיע בכלה רבתי שמגונה לטבול פעמיים מפני שקיים חשש שיתזו מים על אנשים ויגרם להם אי נעימות אינו שייך בימינו. זאת, משום שהדבר ידוע ומפורסם שהרבה אנשים טובלים מספר פעמים, והאנשים הנוכחים במקוה לא צריכים להיות מופתעים. כמו כן יוצא מכאן להלכה שכאשר אדם נמצא במקוה לבדו, או כאשר אשה טובלת לבדה בליווי בלנית ובהדרכתה - אין חשש, שאדם אחר יירטב במפתיע, ומותר לכתחילה לטבול כמה פעמים. אף תמוה שבדברי מסכת כלה רבתי עצמה לא נאמרה הגבלה זו שהתקנה שייכת דווקא כאשר אחרים נמצאים במקום ולא כאשר הטובל נמצא שם לבדו; וקשה לומר שהרחיבו את האזהרה הזו לכל טבילה, גם כשהאדם לבדו, כדי שלא יתרגל לעשות כן.

גירסאות אחרות במסכת כלה

במהדורות אחרות של מסכת כלה רבתי במקום הגירסה 'דילמא דייב על אינשי' הגירסה היא 'דילמא דייק על אינשי' או 'דייך על אינשי'. לפי גירסה זו החשש הוא מפגיעה פיזית של הטובל באנשים אחרים, וגירסה זו מתאימה להבנה האמורה בשאר הפעולות המופיעות כאן (קפיצה למקוה וכבישת יד על חברו) שיש בהן חשש סכנה. בפירוש עלי תמר על הירושלמי (מגילה ד, י) מבאר שהטעם הנ"ל המובא במסכת כלה רבתי לא מוסב כלל על הטבילה פעמיים, אלא רק על הדין המופיע ברישא - הקפיצה למים, שיש לחשוש שמא יש שם אדם שעלול להיפגע מקפיצתו.

ר"ש ליברמן בפירוש תוספת ראשונים על התוספתא מקוואות שם כותב שלדעתו הגרסה הנכונה היא 'דילמא דריך על אינשי', ולהבנתו חשש זה נאמר גם על הטובל פעמיים, שקיים חשש שלא ישים לב ובטבילתו השנייה יפגע בטובלים אחרים. הוא הזכיר שם עוד (כפי שהוא הרחיב בזה במאמר נפרד בסיני כרך ד), שכל הפעולות הנזכרות היו חלק ממנהגי ההתעמלות שהיו מקובלים באותה תקופה, וחז"ל התנגדו להתעמלות במים בכלל ובפרט כחלק מן הטבילה, שבה על האדם להקפיד לטבול כהוגן.

גנות ניכרת בטבילה פעמיים

בדרך ארץ רבה הנ"ל ובכלה רבתי שם נזכרים יחד שני דינים: א. הקורא את שמע פעמיים הרי זה מגונה. ב. הטובל פעמיים הרי זה מגונה. מהצמדה זו נראה כי יש בעיה בעצם היות הפעולה כפולה (ראה בגמרא ברכות לג, ב ולפי הרמב"ם בהלכות קריאת שמע ב, יא) ולא בגלל חשש שייגרם נזק בעשיית הפעולה. הבנה זו מתאימה לדברי עלי תמר הנ"ל, שהפירוש המופיע בכלה רבתי אחרי הטבילה פעמיים מתייחס לדין הנזכר קודם לכן - הקופץ למקוה.

זלזול בטבילה הראשונה

כאמור, נראה להשוות בין הטעם האמור בשלילת כפילת קריאת שמע לטעם גינוי הטבילה פעמיים. בעצם העובדה שהאדם חוזר על הפסוק קיים זלזול בקריאה הראשונה שלו, וכך גם בעצם הטבילה פעמיים קיים זלזול בטבילה הראשונה. מעין זה כותב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (חלק ב סימן לז; תוך שהוא מעיר על דברי הריב"ש וכותב, שטעמו אינו ברור) שכאשר האשה תלך לטבול פעם נוספת יש לחשוך שהטבילה הראשונה לא הייתה כהוגן, ועלולים לשרוף טהרות שהשתמשה בהם או לחשוך בה שאכלה בטומאה, או ששמשה עם בעלה בטומאה. אמנם טעם זה לא שייך בשתי טבילות רצופות, וכדלהלן. ובשו"ת דברי יציב (ליקוטים והשמטות סימן פג) מבאר שבטבילה פעמיים יש לחשוש בכל אחת מהטבילות שלא תהיה כראוי, והיא תקל בספיקות שיתעוררו בטבילה הראשונה משום שהיא סומכת על הטבילה השנייה ולהיפך (ובדומה לחשש הנזכר של הרא"ש, אלא שביאורו של הדברי יציב נאמר גם על מקוה שאינו מצומצם).

'הרי זה מגונה' דוקא ביציאה מן המקוה

הנצי"ב בתשובתו הנ"ל מתמודד עם השאלה כיצד נוהגות הנשים כיום לטבול פעמים רבות למרות הדין שהטובל פעמיים הרי זה מגונה. לדבריו כל הבעיה של טבילה פעמיים קיימת רק כאשר הטובל או הטובלת יוצאים לגמרי מן המקוה אחרי הטבילה הראשונה, אולם כאשר האשה בעודה בתוך המים שבה וטובלת אין כל גנות בדבר, ולא בזה עסקה התוספתא. הנצי"ב משווה זאת למה שסובר הרמב"ם לגבי קריאת שמע שהגנות היא בקריאת פסוק שלם פעמיים, ולא בקריאה של כל מילה פעמיים (שאז הוא נראה כמתפלל לשתי רשויות, ופה יש איסור גמור ולא רק גנות). ועוד, בגמרא (חגיגה יט, א) מבואר, שגם אחרי טבילתו, כל זמן שרגלו עדיין במים, הוא יכול לשנות את דעתו ולהחזיק מדבר חמור לדבר קל, מפני שמדובר על טבילה

אחת. על פי זה יש לומר כי אם הוא חוזר למים לטבילה נוספת, כל זמן שהוא לא יצא לגמרי מן המים, אין זו טבילה חדשה - ולא על זה נאמרה הגנות בטבילה פעמיים.

נפקא מינה בטבילה להר הבית

על פי הדברים הללו נראה לומר, שיש נפקא מינה בכך לעניין העלייה להר הבית. לפי רוב הראשונים טבול יום מותר להיכנס להר הבית כפשטות המשנה בכלים (א), (ח) האוסרת את כניסת טבול היום רק לעזרת הנשים, ועל כן מי שמתכוון לעלות להר' מותר לו לטבול ביום שבו הוא מתכוון לעלות ואין לו צורך לטבול יום לפני העלייה. אמנם ודאי שלכתחילה כדאי לחשוש למי שסובר שטבול יום אסור בהר הבית, ולהקדים את הטבילה ליום הקודם. וראיתי גם מי שרצה להורות שיש לטבול פעמיים לצורך עלייה להר הבית, פעם אחת ביום שקודם העלייה בגלל דין טבול יום, ופעם אחת סמוך לעלייה, בגלל גזירת החכמים שנאמרה לעניין תרומה, של טומאת קרי בהטלת מי רגלים חלוקים או עכורים². אולם בכניסה מעזרת נשים ופנימה לשלל הדעות טבול יום אסור לא הצריכו חז"ל לסמוך את הטבילה לעלייה, ומאחר שאין צורך הלכתי לטבול מסתבר שלא ראוי לחזור ולטבול, שהרי הטובל פעמיים הרי זה מגונה. ועוד, גם כאן קיים חשש (בדומה לדברי הרא"ש הנ"ל) שהאדם הבא לטבול ויודע שהוא עומד לטבול פעם נוספת יסמוך על הטבילה היותר מאוחרת, ואז הוא עלול להימנע מלהתכוון לטבילה כמו שצריך, ואם הטבילה לא הייתה כהלכה ברכתו עליה הייתה לבטלה, ולדעת הדברי יציב הנ"ל קיים חשש שיבוא להקל גם בטבילה השנייה משום שהוא סומך על הראשונה.

מסקנה

על פי המבואר נראה שמי שרוצה להיכנס להר הבית עדיף שיטבול יום לפני עלייתו טבילה כהלכה בברכה אחרי כל ההכנות המתאימות. אחרי טבילה זו עליו להקפיד להישמר בטהרה עד לעלייתו, ואין לו לטבול במקוה פעם נוספת לפני העלייה כל זמן שאין לו חשש אמיתי שמא הוא נטמא.

1 כשהוא סמוך על פסקי רבותיו. הרבנים הראשיים לדורותיהם ורוב גדולי ישראל מתנגדים נחרצות לעלייה להר הבית. העורך.

2 הרב שבתאי רפפורט, בנספח לספר "אל גבעת הלבונה" עמ' רסב.